

VÉGH ANDOR
(Pécs, Magyarország)

Mađarsko stanovništvo u NDH – brojčano stanje i proces nestajanja u periodu između 1941. i 1945.

Sažetak: Mađari na području Hrvatske su ona manjinska grupa u Karpatском/Panonskom bazenu, uspoređujući sa Mađarima drugih susjednih država, koja je nakon 1918. godine izgubila najviše svojih pripadnika dijelom iseljavanjem, dijelom asimilacijom. Najintenzivniji nestanak ove manjinske grupe sa hrvatskih područja su decenije među popisima 1931 i 1948 godine. U ovom radu se bavimo pitanjem iseljenja i društvenih odnosa Mađara unutar granica Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i pod upravnim područjem Narodnooslobodilačke Vojske Jugoslavije (NOV). Pomoću arhivske građe pokušavamo rekonstruirati one društvene okolnosti ratnih godina koje su prouzročile iseljavanjem velikog broja pripadnika ove zajednice.

Ključne riječi: Mađari u Hrvatskoj, Drugi svjetski rat, Nezavisna Država Hrvatska – NDH, Narodnooslobodilačka Vojska Jugoslavije, iseljenje

Uvod

Poslije 1918. pitanje mađarskog stanovništva izvan post-trijanonskih granica Mađarske može se smatrati jednim od temelja mađarske vanjske politike i međudržavnih odnosa u Panonskom bazenu. Ovo vrijedi i za hrvatsko-mađarske odnose u XX. stoljeću neovisno o činjenici da su se ovi izvan jugoslavenskih ograničenja mogli formirati jedino u periodu NDH (1941.–1945.) kako i poslije 1991, osamostaljenjem Hrvatske. Pitanje Mađara u Hrvatskoj je nadalje važno zbog više činjenica. Ova je grupa bila a dijelom i do dan danas jeste etnografski i društveno složena zajednica koja se od predosmanskih vremena do XIX. stoljeća postepeno formirala u društveno i vjerski (konfesionalnu) heterogenu, u prostoru od juga Baranje do Bilogore i Međimurja raštrkanu mađarsku zajednicu. Vjerojatno tome zahvaljujući ova grupa Mađara je zabilježila najveći pad u broju zajednice između 1910. i 1950-ih godina. Najveći intenzitet nestajanja zabilježen je 1940-ih godina, zahvaljujući Drugom svjetskom ratu i poraču na prostoru bivše NDH i Jugoslavije.

U ovom kratkom radu pokušavam preciznije odrediti društvene odnose, stanje kao i tokove raseljavanja Mađara s područja Hrvatske (NDH) koncentrirajući na područja Zapadne-Slavonije i Bilogore, gdje je spomenuto nestajanje bilo najintenzivnije. Istraživanje sam vršio u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, nadalje u ispostavama Državnog arhiva u Osijeku i

Bjelovaru 2014 i 2015 godine. Tako se ovaj rad temelji prvenstveno na još ne ili samo djelomično objavljenim dokumentima iz datog povijesnog perioda.

Statistike, popisi, brojke

Najveći nedostatak u istraživanju brojčanog stanja i teritorijalne rasprostranjenosti mađarske zajednice na području NDH predstavlja nedostatak popisa na području Kraljevine Jugoslavije 1941. Prema današnjem našem znanju taj popis je bio započet 1941, no zbog raspada države u travnju 1941. ona se neće provesti a ni sakupljeni podaci neće biti obrađeni ili objelodanjeni. Jedini izuzetak predstavlja područje Banata na sjeveroistoku države gdje će se pod njemačkom upravom doći do sakupljanja i obrade podataka popisa iz 1941. Ne možemo biti sigurni da ovi statistički podaci nisu postojali za područje NDH, ali sam tijekom arhivskog istraživanja uočio da se javna uprava i statistička služba NDH koristi sa statističkim brojkama iz 1931. (drugog popisa na području Kraljevine SHS) preračunatim za 1941 godinu¹, mada se u svakom detalju trudila izbjeći pravni ili bilo koji kontinuitet s jugoslavenskom državom između 1918. i 1941.

Središnja je uprava više puta uredbama pokušavala primorati županijske upravne organe za dopunu statističkih nedostataka, prvenstveno o demografskom stanju države a naročito o stanju mađarske zajednice. To je bilo nužno naročito zbog toga što nakon kolonizacijskih procesa², iseljavanja i spontanijih bježanja stanovništva, pogotovo poslije jeseni 1942. država nije imala realnu sliku o stanju stanovništva na području istraživanja³. Nažalost, unatoč svim pokušajima jedinstveni popis mađarskog stanovništva nije izvršen premda je Ministarstvo unutarnjih poslova NDH (MUP NDH) pokrenula popis Mađara 1942. s ciljem organiziranog iseljavanja ili zamjene s hrvatskim stanovništvom Mađarske⁴. Tragove ovog popisa možemo naći u kutiji MUP-NDH-UMT-Kut. br. 1 gdje se opisuje opće stanje na području velike župe Livac-Zapolje s etničkim i vjerskim podacima za kotar Daruvar.

¹ HRD-HDA-Državna statistika, Kut.2,3

² O kolonizaciji na području Slavonije za vrijeme postojanja NDH detaljnije vidi: BALTA 2001.

³ MUP-NDH-UMT-kut.1378/1944, HDA-MUP NDH 1, U.M.T. 1324/43, U ovim dokumentima je već vidljivo da neka, uglavnom brdska naselja već nisu pod kontrolom NDH, već partizanskih četa.

⁴ O planu zamjene stanovništva između dvije države dogovori su započeti već 1941. godine, odmah nakon osnivanja NDH, no pogoršavanjem međudržavnih odnosa zbog pripajanja Međimurja Mađarskoj ovaj plan je propao. Detaljnije o planu iseljenja Mađara, tj. o zamjeni stanovništva NDH-Mađarska vidi: KARAKAŠ 2012; SAJTI 1987.

Slika br 1 Popis stanovništva po vjerskoj i nacionalnoj pripadnosti u Kotaru Daruvar iz 1942. ili 1943. godine, općine Veliki Bastaji i Dežanovac

ARHIV HRVATSKE
ZAGREB

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
VELIKA ŽUPA LIVAC-ZAPOLJE
KOTAR DARUVAR

OPĆINA VELIKI BASTAJI

UKUPNI BROJ STANOVNIKA 31. SRPNJA 1941. GODINE 4780 OSOBA

Po spolu:	muških	ženskih	svaga
	2385	2395	4780
Po vjeroispoviesti:	muških	ženskih	svaga
rimokatolika	858	859	1717
grčko-istočnih	1337	1343	2680
evangelika	190	193	383
	2385	2395	4780
Po narodnosti:	muških	ženskih	svaga
hrvatska	452	472	924
hrvatska-grčkoistoč.	1330	1337	2667
njemačka	348	220	478
italijanska	13	19	32
češka	92	81	173
mađjarska	350	356	706
	2385	2395	4780

ARHIV HRVATSKE
ZAGREB

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
VELIKA ŽUPA LIVAC-ZAPOLJE
KOTAR DARUVAR

OPĆINA DEŽANOVAC

UKUPNI BROJ STANOVNIKA 31. SRPNJA 1941. GODINE 3928 OSOBA

Po spolu:	muških	ženskih	svaga
	1958	1970	3928
Po vjeroispoviesti:	muških	ženskih	svaga
rimokatolika	1436	1437	2873
grčko-istočnih	440	450	890
evangelika	9	9	18
starokatolika	11	12	23
muslimana	57	57	114
israelitana	5	5	10
	1958	1970	3928
Po narodnosti:	muških	ženskih	svaga
hrvatska	468	476	944
hrvatska-grčkoist.	440	451	891
njemačka	100	87	187
italijanska	13	5	18
češka	452	449	901
slovačka	2	3	5
mađjarska	478	494	972
židovska	5	5	10
	1958	1970	3928

Izvor: HDA Zagreb MUP-NDH-UMT KUT. br. 1

O brojčanom stanju Mađara na području NDH najkompletniji podaci se nalaze u jednom općem izvješću, koje je datirano 6. rujna 1952. i nalazi se među dokumentima Saveza kulturno-prosvjetnih društava Narodne Republike Hrvatske (osnovan 27. studenog 1949. u Osijeku) u Državnom arhivu u Osijeku. Ovi podaci se odnose na godine 1940-41-42-43., a sadrže informacije o brojčanom stanju mađarske zajednice i o njihovim školama u pojedinim naseljima u Hrvatskoj unutar SFR Jugoslavije (uključujući samo zapadni Srijem). Brojke su samo procijenjene a ne rezultati točnog popisa stanovništva, a odnose se samo na Mađare. Iz dokumenta se daje naslutiti da se radi o internoj listi Mađarske kulturne zajednice (MKZ) koji je nastao za internu uporabu ili kao neka baza podataka za vrijeme planiranog preseljenja. Manje mađarske zajednice se ne spominju, najmanja zajednica je spomenuta u Mikleušu u slatinskom kraju, a u Zapadnoj Slavoniji nisu istaknute ni veće zajednice. Na kraju dokumenta se ističe da se radi o naseljima gdje je MKZ imao svoju organizaciju a podvučena (u našem prijepisu naselja istaknuta debelim i kosim slovima) nisu imala organizaciju ili se organizacija Zajednice raspala zahvaljujući djelovanju Strelastih križeva (Nyilas keresztsek) u navedenim godinama popisa. Isključivo iz ove tablice ne možemo točno ustvrditi ali pomoću ostalih izvora može se zaključiti da je djelovanje Strelastih križeva bilo najaktivnije u Srijemu i Istočnoj Slavoniji u okolici Vinkovaca te u ostalim gradskim sredinama.

Tabela br 1. Podaci o brojčanom stanju Mađara u Hrvatskoj između 1940. i 1943.

Naselje	Broj Mađara	Godina podatka
Vukovár, Borovo gyár	900	1941.
Sr. Čakovci	800	1940.
Sotin	60	1940.
Tompojevci	150	1940.
Berak	300	1942.
Slakovci	60	1942.
Opatovac	600	1942.
Marinci	600	1942.
Vinkovci	400	1943.
Andrijaševci	200	1942.
Rokovci	50	1942.
Cerna	500	1942.
Retkovci	200	1943.
Ivankovo	200	1943.
Nuštar	400	1943.

Tordinci	300	1942.
Antin	120	1942.
Markušica	150	1941.
Otok	100	1943.
Privlaka	150	1943.
Babina greda	100	1943.
Stari Jankovci	800	1941.
Županja	200	1942.
Drenovci	100	1942.
Brčko és környéke a visszatelepítés után	400	1942.
Rajevo selo	100	1942.
Strošinci	60	1942.
Račinovci	100	1942.
Osijek	3000	1940-41.
Rétfalu	1400	1940-41.
Tenje pusztákkal	600	1940-41.
Tenjski Antunovac	600	1941.
Szóllós	280	1941.
Franjindvor és Rudina	246	1941.
Laslovo	868	1940.
Füzes puszta	134	1940.
Kórógy	1041	1940.
Ernestinovo és Reiner p.	116	1941.
Haraszi	600	1940.
Vámosi puszta	62	1940.
Vladislavci falu	600	1940.
Vladislavci puszták	400	1940.
Čepin, Ovčara, Bara	580	1941.
Dalj-Planina	500	1941.
Aljmaš	160	1941.
Erdut	182	1941.
Đakovo	200	1941.
Selci	500	1941.
Vrpolje, Čajkovci	140	1942.
Pridvorje	40	1942.

Drenje	300	1941.
Ivanovci	660	1941.
Satnica	200	1941.
Viškovci	100	1941.
Kašinci-Semeljci	120	1942.
Trnava, Podgorje, Breznica	90	1941.
Našice	150	1941.
Razbojište	200	1941.
Podgorač	60	1941.
Sušine-Đurđenovac	200	1941.
Bankovci	400	1941.
Feričanci	40	1941.
Zdenci pusztákkal	300	1941.
Staro Petrovopolje es környéke	400	1941.
Čačinci	124	1941.
Humljani	300	1941.
Mikleuš	40	1941.
Belišće	500	1941.
Valpovo	240	1941.
Dolnji-Miholjac és környéke	500	1940.
Slatina és környéke	600	1941.
Starin	300	1942.
Čađavica, Lug	200	1942.
Sopje, Kapinci	350	1942.
Cabuna és környéke	200	1942.
Virovitica, Szőlők és Antunovac	800	1942.
Suhopolje, Čemernica	400	1942.
Gradina és puszták	200	1942.
Budakovac, Gačište, Aladár pa.	700	1942.
Novi Gradac, Peščani, Crni Zaton(y)	600	1942.
Terezinopolje, Neteča, Zrin	450	1942.
Rezovac	300	1942.
Požega és környéke	400	1942.
Grđevica	400	1942.
Poljane	80	1942.
Dragutinovac és környéke	200	1942.

Brod és környéke	600	1942.
Lipik, Pakrac, Prekopakra	30	1942.
Daruvar és környéke	700	1942.
Cjepidlaka, Đulovac	400	1942.
Šupljalipa	80	1942.
Kreštelovac	450	1942.
Imsovci	328	1942.
Sokolovac, Dežanovci	122	1942.
Gaj, Brekinjska, Govedepolje, Poljana, Jamarica	1200	1941.
Összesen 122 település	35.363	-

Izvor: Državni arhiv Osijek, Fond spisa Saveza kulturno-prosvjetnih društava Mađara Narodne Republike Hrvatske (kasnije Demokratski savez Mađara u Hrvatskoj), kutija br. 1, Opći spisi 1 – 609.

Odnos Mađara i vlasti NDH

Premda je Mađarska bila prva država koja je priznala NDH (JONJIĆ 2000) granični sporazum između dvije države nikada nije ratificiran, usprkos tome što je bilo više sastanaka hrvatske i mađarske strane u cilju postizanja rješenja. U ovom ozračju rješavanje manjinskog pitanja bilo je zamišljeno provesti „korigiranjem”, prekrajanjem postojećih etničkih granica. Na to je NDH dijelom bila prisiljena – primanjem iseljenih Slovenaca sa slovensko-štajerskih područja koje su bile pripojene Trećem Reichu, a dijelom je to sačinjavalo i njenu rasnu, demografsku politiku – iseljavanje srpskog stanovništva. Već na sastanku Hitlera i Pavelića 6. svibnja 1941. je dogovoreno, da NDH primi 175.000 iseljenih Slovenaca iz Štajerske i Kranjske a da iseli isti broj Srba sa svog područja u Srbiju (JONJIĆ 2000). Slično rješenje se planiralo sprovesti i s Mađarima na području NDH koji su se trebali iseliti u Mađarsku u razmjenu za tamošnje hrvatsko stanovništvo (A. SAJTI 2010; KARAKAŠ OBRADOV 2012).

U prvoj polovici 1941. nedugo nakon osnivanja NDH Mađarska stupa u kontakt s NDH ciljem da bi se odlučilo o mogućnosti razmjene stanovništva. Hrvatska strana je bila spremna za organiziranje razmjene stanovništva, naselivši Hrvate u domove protjeranih Srba (KARAKAŠ OBRADOV 2012). Na ovim sastancima oko iseljavanja je također dogovoren transport iseljenih Srba iz Mađarske preko područja NDH, no Pavelić je oštro izjavio da „NDH neće primiti solunske dobrovoljce na svoje državno područje” (KARAKAŠ OBRADOV 2012). Nakon ovih brzih koraka u cilju preseljenja na uzajamnoj osnovi međudržavni odnosi NDH i Mađarske zbog pitanja Međimurja su u znatnoj mjeri pogoršani (SOKCSEVITS 2016b), tako nije došlo do provedbe razmjene stanovništva.

Nakon jačanja iseljenja Mađara sa područja NDH, koje će se pojaviti od jeseni 1942. paralelno sa sve snažnijom partizanskom djelatnošću sve se više očituje negativni stav ustaške vlasti prema pripadnicima mađarske zajednice u NDH. U više dokumenata možemo primijetiti da su hrvatske vlasti češće pružale pomoć prilikom iseljenja Mađara u Mađarsku. U više navrata je automatski dozvoljeno prelaženje granice Mađarima a također se ništa nije poduzelo protiv spontanijih prelaženja izbjeglih pojedinaca i obitelji⁵.

Usprkos tome što su Mađari u NDH u većini dostupnih dokumenata opisani kao lojalni građani države, odnosi državnih vlasti prema njima se ne može nazvati „prijateljskim“ naročito usporedivši s Nijemcima u NDH, čija su naselja često bila organizirana u zasebne općine s visokom razinom samouprave⁶. Ovaj loš odnos temeljio se na prije spomenutim međudržavnim odnosima, zbog kojih su se Mađari smatrali produženom rukom Mađarske u teritorijalnim pretenzijama. Pored toga i NDH je imala težnje za teritorijalnim proširenjem (LORKOVIĆ 1939) – smatrala je svojim ne samo Međimurje već i Baranju i Bačku – i neovisno što je u onom trenutku to bio politički nedostižan cilj neki vodeći politički krugovi su ova pitanja držala na površini⁷.

Neslaganja i politički sukobi NDH i Mađarske su se najbolje očitovali u postupcima prema mađarskim organizacijama unutar NDH. O tome svjedoči dokument u kojem Mađarska kulturna zajednica (MKZ) traži od MUP-a NDH rješenje za sporove s organizacijom Strelastih križeva kako i za druga organizacijska pitanja – osnivanje novih podružnica, osiguranje slobodnog kretanja svojim zastupnicima itd⁸. Ministarstvo naravno nije stalo ni na jednu stranu u osjetljivom pitanju zavađenih mađarskih skupina, nego je privremeno, ali sa ograničenjem dopustila djelovanje objema organizacijama. S time je zauzela sličan stav kako kod srpskih, no koje nije primjenjivala kod njemačkih civilnih udruga.

⁵ HRD 1491. OZNA. 03. 01. 2. Mjesečni izvještaj za siječanj 467/44

⁶ Tako na primjer Eichendorf – Hrastovac između Daruvara i Kutine je sa svega 748 stanovnika – od toga 737 stanovnika njemačke narodnosti – imalo svoju općinu, dok je u ovom području prosječna općina bila organizirana za 2-3 tisuće duša i za više naselja, zaseoka. Vidi dokument u MUP-NDH-UMT – Kutija br. 1, dokument bez broja.

⁷ O tome svjedoče izvješća velikih župana i drugi dokumenti Ministarstva vanjskih poslova NDH HDA, MVP NDH, kut. 6. 3556/1941, HDA, MVP NDH, kut. 6. 11396/41, HDA, MVP NDH, kut. 6. 8655/41

⁸ HDA, MVP-NDH, kut. 6. 4758/1942

Slika br 2 Odgovor MVP NDH MUP-u na primjedbe MKZ-a

Okružnicom ministra unutarnjih poslova broj 2317-I-A-1942. od 16. ožujka svim velikim župama i redarstvenoj oblasti za grad Zagreb - pomenuto je da M.K.Z. ni kao jedinica u Zagrebu, a niti kao cjelina nema potvrđenih pravila u N.D.H. /kao niti njima suprotna organizacija Strelasti Križevi/. Prema tome, a obzirom na zakonske propise koji vrieđe za sva društva i državljane u N.D.H. M.K.Z. nije legalno još priznata, pošto to ovisi o vanjsko političkim momentima u kojem obujmu, pravima i kada će to usliediti, nego je samo

TOLERIRANA.

Izvor HDA – Zagreb, MVP-NDH, kut. 6. 4758/1942 str 3.

Ovim organizacijama nije automatski odobreno djelovanje osnovano na prijašnjoj registraciji u Kraljevini Jugoslaviji. Na taj način vlasti su pojedine organizacije mogle ograničiti u svojem djelovanju (nemogućnost razvijanja strukture, zasjedanja, slobodnog kretanja predstavnika itd.). Na kraju će od dviju mađarskih organizacija Strelasti križevi biti zabranjeni⁹ a MKZ je u travnju 1942. priznata kao legalna udruga, ali njihovo je djelovanje bilo ograničeno i bilo u stalnom fokusu obavještajnih službi (KASAŠ 1996: 126).

Godišnja sjednica MKZ-a je bila održana (još prije priznanja) 8. ožujka 1942. u Zagrebu, o kojem je zagrebačka policija već peti dan nakon toga u ime MUP izvijestila Ministarstvo vanjskih poslova (MVP NDH)¹⁰. U ovom dokumentu čiji je potpisnik bio glavni ravnatelj policije članstvo MKZ-a je procijenjeno na 30.000 a povučena je paralela između MKZ-a i njemačkog Kulturbunda (i izvori OZN-e MKZ dosljedno nazivaju mađarskim kulturbundom). Pored ostalog istaknuto je da organizacija ima ciljeve proširenja broja članova i organizacijske mreže i da većina predstavnika ne dijeli prijateljski odnos Janoša Horvata, voditelja društva prema vlastima NDH. U ovom izvješću je također bilo istaknuto da MKZ ima dva državna centra u Zagrebu i Osijeku koji se mogu smatrati ravnopravnima što je interesantno zato što Aleksandar Kasaš u svom djelu Mađari u Vojvodini 1941–1946 navodi da MKZ ima samo jedno državno središte (KASAŠ 1996).

Dobro se očituje situacija i stanje mađarske zajednice i u jednom dokumentu iz Bjelovara koji sadrži opis proslave godišnjice nastanka NDH u Bjelovaru u travnju 1942¹¹. U ovom opisu se vidi da u svečanom mimohodu nakon državnih oružanih snaga slijedile su njemačke udruge i nakon njih hrvatski civili. Mađarskih udruga nije bilo, premda je njihova uloga i brojčano stanje u to doba bilo značajnije od Njemaca i u gradu i u okolici.

⁹ Kasnije će se Strelasti križevi ponovo formirati u ilegali pa će zbog toga njihov vođa Gyula Sütő biti protjeran iz NDH, koji će državu napustiti 5. prosinca 1942. kod Savskog Marofa prema Trećem Reichu (na područje današnje Slovenije). HDA MUP NDH UMT kut. 1. 897/1943.

¹⁰ HDA, MVP-NDH, kut. 6. 8102/1942

¹¹ HDA, NDH Velika Župa Bilogora kut. 1. 17031 – IV-1942

Najznačajnija točka nesporazuma između NDH i mađarske zajednice bila je obavezna vojna služba, pred kojom su Mađari u značajnom broju bježali u Mađarsku. Prema Aleksandru Kasašu MKZ je već u jesen 1941. aktivno propagirala ne prihvaćenje obaveznog vojnog roka Mađara u postrojbama vojske NDH (domobrani), čime su ih posredno nagovarali na bježanje u Mađarsku. U već navedenom dokumentu MVP se zalagalo na primjenjivanje oštrijih mjera prema vojnim neposlušnicima.

Slika br 3 Odgovor MVP NDH MUP-u
u vezi s ilegalnim prelascima granice vojnih bjegunaca

Iz ovoga spisa nedvoumno se opaža, da je rad pripadnika Mađarske manjine usko povezan sa radom M.K.Z. i da su sve negativne pojave posljedica rada dužnostnika M.K.Z. na terenu.

Ujedno pogranični nadzor je veoma slab i nedovoljan tako, da je lagan prelaz u Mađarsku i tako omogućen prebjegavanje vojnih neposlušnika. Za, na bjehu i prelaženje u Mađarsku, koje nije dozvoljeno, uhvaćenih osoba, moli se za odredbu da li se imaju poduzeti oštrije mjere, predlog za logor i. t. d. Prileže pripisi pisma, koji osvijetljaju rad mađarske manjine pod okriljem M.K.Z.

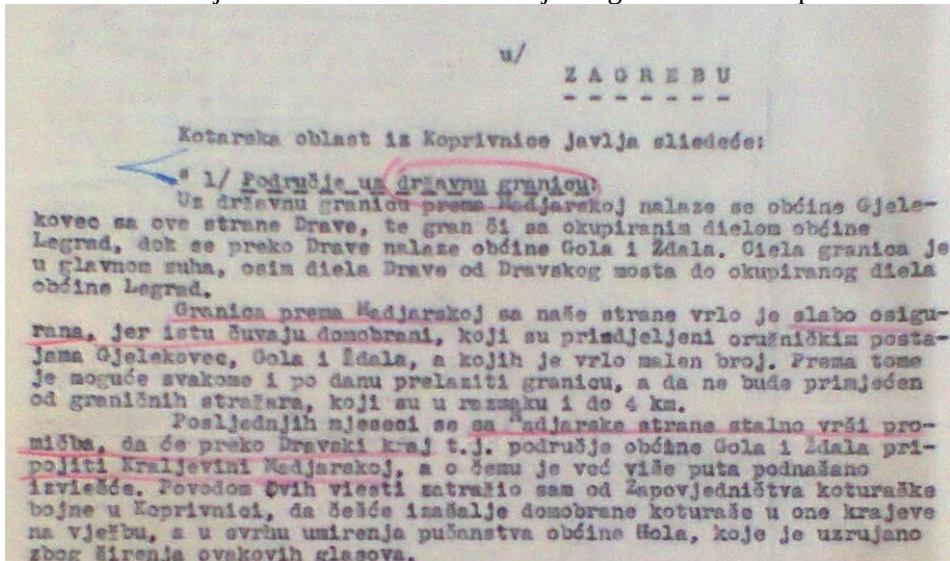
Izvor HDA – Zagreb, MVP-NDH, kut. 6. 4758/1942 str 5.

Mađarska se granica jako slabo čuvala na Dravi i Dunavu, a NDH nije imao dovoljno vojnika u graničarskoj službi da spriječi ilegalno prelaženje, pa su to Mađari iskoristili bježeći pred vojnom službom. Prema nekim dokumentima na istoku Slavonije i u Srijemu bježanje Mađara je bila svagdašnja pojava, naročito na području oko Vukovara, Sotina i Opatovca¹². Pošto se mađarsko-hrvatska granica pripajanjem Bačke, Baranje i Međimurje skoro potpuno premjestila na rijeke, područje Repaškog okruga sjeveroistočno od Koprivnice, bila je jedina granica koja se mogla smatrati kopnenom između NDH i Mađarske (REGAN 2003: 282). Ova kratka granična linija, u čijoj neposrednoj okolici je također živjelo Mađara na hrvatskoj strani, time je dobila na važnosti. Iz arhivskih dokumenata se daje utvrditi da su NDH vlasti pribojavale od mađarske teritorijalne ekspanzije i na tom području¹³, no to nije bilo upozorenje MVP već lokalna informacija MUP-a s terena.

¹² HDA, MVP-NDH, kut. 6. 3006-I-A-1942 (dne 22. travnja 1942). U ovom dokumentu krivnja zbog loše čuvane granice ispod Vukovara – gdje bježe Mađari u većem broju – se svaljuje na nepouzdanu elemente među graničnom policijom i ističe se da bi ih valjalo zamijeniti sa pouzdanijim ustašama ili Nijemcima. Vjerojatno u službi na granici su ovdje radili Mađari iz okolnih naselja koji su igrali važnu ulogu u organiziranju bježanja pred vojnom službom.

¹³ MVP-NDH-1942 kut br.6 Nr:7359-I-A-1942

Slika br 4 Izvješće kotarske oblasti o stanju na granici blizu Koprivnice

Izvor: MVP-NDH-1942 kut br.6 Nr:7359-I-A-1942

U nastavku dokumenta se analizira stanje među stanovništvom općina sjevernije od Drave – Gole i Ždala – gdje dobrim dijelom također ima mađarskog stanovništva, ali se ističu i značajne razlike:

„Stanovništvo obćine Gola je gotovo sve nacionalno ispravno i orijentirano hrvatski dok je stanovništvo obćine Ždala uglavnom već manje nacionalno čvrsto opridjeljeno za Hrvatsku. Što se tiče stanovnika obćine Ždala i njihovog raspoloženja bilo bi potrebno razviti što jaču promičbu i odvrćati narod od uticaja napred spomenute mađarske promičbe.“¹⁴

Dalje dokument navodi koje bi kadrovske promjene trebalo učiniti u općini Ždala da bi se situacija promijenila u korist NDH ističući ulogu mjesnog župnika i šumara koji su slovenski kolonisti (dokument ih naziva izbjeglicama), koji su vjerojatno stigli na područje samo nakon raspada Kraljevine Jugoslavije promjenama stanovništva koje sam prije opisao. Premda se točno zna da je kotarska oblast Koprivnice unutar velike župe Bilogora igrala važnu ulogu u smještavanju preseljenog slovenskog stanovništva, trebalo bi detaljnije istražiti kolonizacijske tokove u onim naseljima oko Koprivnice i Virovitice gdje je onda živjelo veći broj Mađara, naime vanjska i unutarnja kolonizacija stanovništva također negativno utjecala na Mađare u NDH.

Kasnije (od 1943.) se glavno područje ilegalnih graničnih prijelaza između NDH i Mađarske premjestilo na područje Virovitice. To se desilo iz sasvim praktičkih razloga što se intenziviranjem partizanske djelatnosti u Slavoniji s centrom u Papuku od kraja 1942. nastala nova situacija na području između

¹⁴ MVP-NDH-1942 kut br.6 Nr:7359-I-A-1942

Drave i Save. Mađari u Slavoniji i Bilogori našli su se na geostrateški važnom položaju, na području koje se više puta za vrijeme posljednje dvije godine rata mijenjalo „vojnog gospodara“. U ovoj je situaciji Mađarska postala sigurna zemlja u blizini otkuda se često ilegalno nabavljale namirnice, streljivo i sve čega je nedostajalo u ratnim vremenima¹⁵. Tako su Mađari postali, želeći ili ne, spone ilegalne trgovine preko dvije obale Drave. Zbog promjene vlasti na ovom području često se lokalno stanovništvo, neovisno o etničkoj pripadnosti našlo u nezgodnoj situaciji. Ukoliko su zbog vojne represije jedne strane (ustaša ili partizana) pružali pomoć druga je strana smatrala njih kolaborantima. Naročito se ovo često desilo kod Mađara, koji su bili neopredijeljeni u borbi partizana i ustaša. Prema dokumentima Ozne bilo je područja gdje su ustaške vlasti još okrutniji bili sa Mađarima nego sa Srbima¹⁶. Ovo samo djelomično potvrđuju dokumenti MUP-a, naime česta su bila kršenja prava, pa čak je bilo i ubojstava Mađara ali na mogućnost etnički motiviranog ubojstva, prilikom kojeg se i MKZ uključio¹⁷ u istragu naišao sam samo jednom među dokumentima MUP-a NDH.

Od 1943. spontano iseljenje, kako i organizirano iseljavanje Mađara s područja NDH uzet će veće razmjere prvenstveno s teritorija zauzetih od partizana kako i s područja s aktivnim vojnim djelovanjem. Tako će s područja Kutine, Humljana, Zrinske, Velikog i Malog Grđevca Mađare iseliti u ratom još nezahvaćena područja istočne Slavonije. Dok su iz Terezinog Polja, Budakovca, Daruvara, Detkovca, Đulavesa, Grubišnog Polja, Garešnice, Novog Gradaca, Rezovačke Krčevine, Velike Barne većinu mađarskog stanovništva iselili u Mađarsku¹⁸.

Mađari na području pod upravom partizana (Narodnooslobodilačke vojske – NOV)

Slično NDH, ni područja pod upravom partizana nisu bila privlačna za Mađare u Hrvatskoj. Mađari u panteonu partizanskih neprijatelja nisu bili na istaknutom mjestu, no razlika od južnoslavenskih naroda, odnos Horthyjeve

¹⁵ HRHDA, 1491/OZNA 3.1 POC za Slavoniju – 087, 556/43 slika 145-146.

¹⁶ Pomoćni obavještajni centar za Slavoniju, Broj 561/43, Dana 30. prosinca 1943, Sedmodnevni izvještaj za vrijeme od 18. do 25. XII. 43. str. 12. Pomoćni obavještajni centar za Slavoniju, Broj 49/44, Dana 9. I. 1944, Sedmodnevni izvještaj za vrijeme od 25. do 31. XII. 43. str. 16

¹⁷ HDA, NDH MUP UMT, kut 1. 461/1942. Radi se o slučaju Jozsefa Pauške koji je bio ubijen zajedno s Milom Popovićem i Stevom Vidićem. U slučaju Pauške dokumenti utvrđuju da ubojstvo nije bilo etnički motivirano pa je odgovornima određen istražni zatvor, ali pošto se i MKZ uključio u istragu ne možemo biti sigurni da doista nije bilo etničke motivacije.

¹⁸ HDA, MUP NDH, U. M. 653/1943. HDA, MUP NDH, U. M. Taj. br. 1323/1943 és U. M. 1331/43. Daljnje podatke o bježanju Mađara vidi: KARAKAŠ OBRADOV 2012: 87–105.

O pitanju izbjeglica vidi još: MILOŠEVIĆ 1981. O imovinskom pitanju izbjeglog stanovništva detaljnije vidi: A. SAJTI 1987 i A. SAJTI 2004.

Mađarske prema komunističkoj ideologiji, naročito prema jugoslavenskom partizanskom pokretu i nacionalni (a ne internacionalni) karakter MKZ-a je već sam po sebi smjestio mađarsku nacionalnu manjinu u NDH među sumnjive društvene grupacije. U obavještajnim dokumentima Ozne u početku rata (do kraja 1943.) MKZ se pojavljuje kao neka vrsta tajne organizacije, o kojoj je malo dostupnih informacija. Čini se da se u početku Ozna nije uspjela efikasno ugraditi u ovu organizaciju¹⁹, jer među Mađarima, kako nam dokumenti kazuju nije bilo izrazitih partizanskih simpatizera. To je svakako doprinijelo njihovoj negativnoj ocjeni sa strane partizana²⁰. Politički su bili neutralni, ili su eventualno pripadali krugu „Mačekovaca“, no politička opredijeljenost i simpatije Mađara su se mijenjale od sela do sela, ovisno o vođiteljima lokalnih zajednica, no prema NOB-u su se rjeđe neprijateljski odnosili negoli pasivno²¹.

Među ciljevima partizana na svojem upravnom području je najznačajniji zadatak bio uključivanje, tj. mobilizacija borbena sposobno muškog stanovništva u svoju ratnu mašineriju. Kako u slučaju NDH, tako u slučaju NOB-a ovaj cilj se najviše kršio sa stavom mađarske zajednice. Stoga, dobar dio mađarskog stanovništva je pred partizanskim četama napustilo zauzeta područja, ne zbog veće simpatije prema NDH, nego zbog neslaganja s ciljevima Narodnooslobodilačkog pokreta. Najznačajniji dio ovog odbjeglog mađarskog stanovništva naselilo se u Mađarskoj i samo neznatan dio se vratio u poslijeratnu Jugoslaviju, naime nova vlast je i kočila povratak ovih grupa²².

Ciljevi i odnosi partizanskih postrojbi sa ne-južnoslavenskim narodima na području Jugoslavije za vrijeme Drugog svjetskog rata i nakon toga su dio i današnjih povijesnih istraživanja i rasprava. Osnovno pitanje ovih odnosa je dali je NOP već prije 1945. smatrao nužnim iseljenje, represiju, progon ili likvidaciju pojedinih zajednica ili je to postala praksa samo pri kraju rata od 1944. do 1945. Prema dokumentima Ozne primjer takvih postupaka prema kolektivnoj krivnji pojedinih zajednica se već očitovao i zimi 1943. na području naših istraživanja.

¹⁹ Obavještajci Ozne u svojim izvještajima često navode podatke – mjesto, vrijeme, nazočne – o sastancima čelnika mađarskih organizacija (najčešće lokalnih), ali nemaju informacije o tome o čemu su raspravljali i od koga primaju upute. – Poteškoće u početku organiziranja „mađarskog“ partizanskog bataljona Sándor Petőfi dijelom se može objasniti time što Mađari u Hrvatskoj nisu previše simpatizirali s partizanima. (HDA OZNA 1491-03-01-02 49. str.). Nakon masovnijeg priključenja srijemskih i bačkih Mađara te simpatizera iz Mađarske bataljon će stvarno postati efikasna brigada partizanske vojske. Detaljnije vidi: ANIĆ, 2005.

²⁰ HRHDA, 1491/OZNA 3.1 POC za Slavoniju 093. 554/43. Stranice: 2, 10, 105, 113.

²¹ Pomoćni obavještajni centar za Slavoniju, Broj 561/43, sedmodnevni izvještaj za vrijeme od 18. do 25. XII. 43. na više stranica se pojavljuju informacije vezane za mađarsku zajednicu.

²² AJ, Predsjedništvo vlade FNRJ, 35-723, 35-1032, 35-1040-1044. – navodi: KARAKAŠ OBRADOV 2012.

„Komandir pozadinske straže u Lipovcu došao je u Čeralije i govorio tamošnjim Švabama da će svi bez razlike biti otjerani u logor. Radi toga je nastalo veliko uznemirenje među tim Švabama i prestali su sa svakim radom, samo jedu, piju i spremaju se. Ovo je jako nezgodna pojava, jer ako se nešta mislilo protiv njih poduzeti nije im to trebalo unaprijed reći i uznemiravati ih.”²³

Nije se drukčije postupalo ni sa Mađarima u Moslavačkom i Bjelovarskom okrugu prilikom ulaska partizanskih postrojbi na ovo područje u rujnu 1944. Organizaciju iseljenja Mađara partizani su uzeli u svoje ruke postupajući na slijedeći način:

„... Na okruzima Moslavina i Bjelovar nastala je među Mađarima organizacija za selenje u Mađarsku. Mi smo sa brigadom preuzeli organizaciju tog iseljavanja, a postupali smo ovako: Koji Mađari imaju nekoga u partizanima, tima ne dozvoljavamo selenje iz razloga, što bismo im morali dati i njihov imetak, kojeg bi im Švabe opljačkali i upotrijebili za rat²⁴; oni Mađari koji imaju nekog u neprijateljskoj vojsci, proglašuju se narodnim neprijateljima i iseljava ih se bez razlike dali to oni hoće ili ne. Svi muškarci sposobni za vojsku od takovih idu u konc. logor, oni pak koji nemaju nikoga ni u bandi ni kod nas, a hoće da sele, mogu da sele, ostavljajući imetak, a muškarci idu u logor; oni, koji od takovih ne će da sele, moraju poslati sposobne muškarce u NOV-u”.

Tako nije čudo da se starija generacija iz Velike Pisanice na ovaj period sjeća izrekom „Ili Anti ili Titi, al kod kuće ne smeš biti!”²⁵”

Slična je bila situacija i u okrugu Garešnice gdje je u listopadu 1944. sustavno protjerivanje Mađara izazvalo negodovanje lokalnog hrvatskog, srpskog i češkog stanovništva, pa nisu imali povjerenja prema NOP-u i djelovanju mjesnog NOO-a. Ozna je predložila da se situacija smiri mitinzima gdje će jedan politički iskusniji drug objasniti nužnost i svrhu protjerivanja Mađara.²⁶

Nakon završetka rata represija prema ne-južnoslavenskim narodima se nastavljala, što nije imalo samo ciljeve etničkog karaktera (promjene etničke slike pojedinih područja) nego također nagomilavanje državne imovine putem konfiskacija. Okružne komisije za utvrđivanje ratnih zločina su osim dokazivanja zlodjela neprijatelja imala i zadatak sastavljanja inventure konfiscirane imovine prema unaprijed sastavljenom formularu. Na molbu državne komisije sastavljeno je slijedeće izvješće o Mađarima Bjelovarskog

²³ Pomoćni obavještajni centar za Slavoniju, Broj 563/43, Dana 22. XII 1943. Sedmo-dnevni izvještaj za vrijeme od 11. do 18. XI. 43. str broj 8.

²⁴ HDA OZNA za Zagrebačku oblast, 1491, 4.0. br. 145/29. IX. 1944. Navodi: GEIGER Et. Al. 2006.

²⁵ Ovu izreku sam čuo od starijih mađarskih žitelja Velike Pisanice za vrijeme mojih terenskih i arhivskih istraživanja 2015.

²⁶ HDA OZNA za Kotar Garešnicu. Navodi: GEIGER Et. Al. 2006.

okruga za vrijeme NDH²⁷ koje nabraja naselja sa značajnijim mađarskim žvljem, odredivši im točan broj po naseljima i općinama, a potpuno negira kolektivnu krivnju Mađara, ili njihovo sudjelovanje u zločinima za vrijeme rata. Kako jedinu krivnju Mađara navodi snažno odupiranje mobilizaciji u NOV.

„Ovoj komisiji je poznato da su Mađari ovog kraja bili za vrijeme okupacije organizirani u Kulturnoj mađarskoj zajednici. Oni nisu imali u ovome kraju istaknute vođe, već su k njima dolazili predstavnici mađarskog poslanstva iz Zagreba koji su im davali sva uputstva. Nedvoumno je da je većina Mađara ovoga područja bila fašistički orijentirana i oduševljavala se prvim njemačkim pobjedama. Kasnije su se neki Mađari otrijeznili i nastojali da žive u dobrim odnosima sa Hrvatima i Srbima. U krajevima oslobođenim ili kontroliranim po našim narodnim vlastima davali su Mađari sve potrebno za našu vojsku, ali odlučno su se odupirali našim mobilizacijama, čak i pod žrtvom iseljenja iz naših krajeva ili protjerivanja u radne logore. Još za vrijeme okupacije iselilo se je priličan broj Mađara u Mađarsku. Danas živi na selima malen broj Mađara, većinom onih, koji se nisu odupirali mobilizaciji NOV... Ratnih zločinaca Mađara u našem kraju nema. Može se općenito ustvrditi da Mađari ovoga kraja nisu uopće učestvovali niti u kakvom rovaranju Jugoslovenske vojske, niti u bilo kakvim progonima Srba, Židova i naprednih Hrvata...“²⁸

Sukladno gore navedenom od 1944. Mađare su sustavno vodili u radne i koncentracijske logore. O logorima namijenjenima za Mađare nemamo informacija na području Hrvatske, ipak ćemo ih naći još i u ljeto 1945. u dokumentima i zapisima o logorima. Logor s najznačajnijim brojem Mađara vjerojatno je bio onaj u Velikoj Pisanici gdje je prema popisu 6. lipnja 1945. zajednički broj Mađara i Nijemaca bio 185²⁹.

Zaključak

Iz prikazanih, priloženih i analiziranih dokumenata se jasno vidi da je iseljavanje Mađara koja se pripremala od vlasti NDH sustavno dovršena sa strane NOV-a. Premda se radi o dvije, u ratu suprotstavljene strane očito je da netrpeljivost prema manjinskim zajednicama (koje nisu bile politički prihvaćene ili podržane) bila srodna. U državama na prostoru bivše Jugoslavije navedena i slična događanja – zločini i zlodjela ovog perioda su i dan danas nazočni u političkom, javnom i znanstvenom diskursu (SOKCSEVITS 2016a). Mišljenja sam da ovi događaji u izgradnji nacionalnog identiteta mađarske nacionalne manjine u Hrvatskoj više ne igraju važniju ulogu. Cilj nam nije bio otvoriti nova poglavlja u ovoj temi nego pridodati kolektivnom znanju o Mađarima u Hrvatskoj.

²⁷ HR DABJ 29/ 2. Okružna komisija za utvrđivanje ratnih zločina Bjelovar 4807/1945

²⁸ HR DABJ 29/ 2. Okružna komisija za utvrđivanje ratnih zločina Bjelovar 250/1945, Datum: 1945. XII. 31.

²⁹HDA 421, 5/128, Javni tužilac okruga Bjelovar, broj: pov. 36/45. Navodi: GEIGER Et. Al. 2006: 230.

Literatura

- A. SAJTI E. (1987) Délvidék 1941–1944. Kossuth kiadó, 1987.
- A. SAJTI E. (2004) Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág kiadó, 2004.
- A. SAJTI E. Hungarian Minority in the Vojvodina 1918–1947. Novi Sad, 2010,
- ANIĆ N. (2005) Antifašistička Hrvatska – Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Hrvatske 1941.–1945. Zagreb, 2005.
- GEIGER V., RUPIC M., DIZDAR Z., PENAŠ Š. (ed.) (2006) Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja., Hrvatski institut za povijest – Produžnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod, 2006.
- JONJIĆ T. (2000) Hrvatska vanjska politika 1939.–1942. // Libar, Zagreb. 2000.
- KARAKAŠ OBRADOV M. (2012) Migracija mađarskog stanovništva na Hrvatskom području tijekom drugog svjetskog rata i neposredno poslije // Tokovi Istorije, 2012/1. 87–105. DOI: [10.31212/tokovi.2012.1.kar.87-105](https://doi.org/10.31212/tokovi.2012.1.kar.87-105)
- KASAŠ A. (1996) Mađari u Vojvodini 1941.–1946. Novi Sad, 1996. 125.
- LORKOVIĆ Ml. Dr. (1939 (2005)) – Narod i zemlja Hrvata – pretisak izdanja iz 1939. Marjan tisak Doo. Split, 2005.
- MILOŠEVIĆ D. Sl. (1981) Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945. // Narodna knjiga 1981.
- REGAN Kr. (ed.) (2003) Hrvatski povijesni atlas. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2003.
- SOKCSEVITS D. (2016a) Viktimológia a horvát történetírásban. A bleiburgi áldozatok a horvát és nemzetközi szakirodalomban // Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016. 39–53.
- SOKCSEVITS D. (2016b) Hrvatska od stoljeća 7. do dana. Zagreb: Durieux, Društvo Mađarskih Znanstvenika i Umjetnika u Hrvatskoj, 2016.

Hungarian population in the Independent State of Croatia – demographic situation and the process of disappearance in the period between 1941 and 1945.

Hungarians in Croatia are a minority group in the Carpathian / Pannonian Basin, compared to Hungarians from other neighboring countries, which after 1918 lost most of their members partly by emigration, partly by assimilation. The most intensive disappearances of this minority group from Croatian areas are the decades between the 1931 and 1948 censuses. In this paper, we deal with the issue of emigration and social relations of Hungarians within the borders of the Independent State of Croatia (NDH) and under the administrative area of the National Liberation Army of Yugoslavia (NOV). With the help of archival material, we try to reconstruct those social circumstances of the war years that caused the emigration of a large number of members of this community.

Keywords: Hungarians in Croatia, World War II, Independent State of Croatia – NDH, National Liberation Army of Yugoslavia – NOV, emigration

Prilozi

Br 1. Originalni dokument o broju Mađara u NDH Izvor: Državni arhiv Osijek, Fond spisa Saveza kulturno prosvjetnih društava Mađara narodne republike Hrvatske (kasnije Demokratski savez Mađara u Hrvatskoj), kutija br. 1, Opći spisi 1 – 609.

Ada tek a ferdő közhatalmának határozatára a Magyarok Országos Tanácsa által.

Is elegendő megnevezni helyet és volt HUN-ak helyi szervezetét, vagyis egyesületi nevét. Is elegendő helyi újság, körlevél és olyan levél helyek megnevezése is elegendő helyi tartalom.

A volt Szerén megye területén:

Tulovci, barove gróf.....	5001941.1 adát
Br. balovci /200/, antin /80/, Tomsejevi /150/, 300.....	3001940
Berebi /300/, alabovci /60/.....	3001940
Opatevac.....	6001940
Marinci.....	6001942
Vinkovci.....	4001942
Andrijaševci /200/, balovci /50/.....	2501942
Černa.....	5001942
Čičakovi.....	2001942
Prusovci.....	2001942
Polje de a selišeb.....	4001942
Čerčani /300/, antin /100/.....	4001942
Čučkinci.....	1501942
Čuk.....	1001942
Čuklić.....	1501942
Čukrić.....	1001942
Čurčić.....	4001942
Čupanja.....	2001942
Čurčević.....	1001942
Čučak de kőrnyék a viasmateljesíté után.....	4001942
Čukrić.....	1001942
Čučkinci.....	601942
Čukrić.....	1001942

A volt Vardő megye területén:

Čučak /kb 3000/, 1000 /1000/, Temje de a kőrnyéki puszták.....	5001940-41
Čučak /antunovci /600/, 1000 /200/.....	11001941
Čučak /600/, 1000 /150/.....	10001940
Čučak.....	1001940
Čučak de kőrnyék.....	1001941
Čučak /600/, 1000 /200/.....	6001940
Čučak /600/.....	6001940
Čučak /600/, 1000 /200/.....	4001940

A volt Polog megye területén:

Čučak /Čučak, Bara.....	5001941
Čučak /Čučak, 300/, Aljama /100/, 1000 /100/.....	6001941
Čučak.....	2001941
Čučak.....	5001941
Čučak /Čučak.....	1401942
Čučak.....	601942
Čučak.....	3001941
Čučak /600/, 1000 /200/.....	6001941
Čučak.....	1001941
Čučak /Čučak.....	1001942
Čučak.....	901941
Čučak.....	150"
Čučak.....	200"
Čučak.....	60"
Čučak /Čučak.....	200"
Čučak /400/, 1000 /100/.....	440"
Čučak.....	300"
Čučak de a kőrnyéki puszták.....	400"
Čučak /Čučak.....	124"
Čučak /300/, 1000 /40/.....	340"
Čučak /300/, 1000 /200/.....	740"
Čučak /Čučak de kőrnyék.....	3001940
Čučak /Čučak.....	6001941
Čučak.....	2001942
Čučak /Čučak.....	200"
Čučak /Čučak.....	350"
Čučak /Čučak.....	200"
Čučak /Čučak.....	800"
Čučak /Čučak.....	400"
Čučak /Čučak.....	200"
Čučak /Čučak.....	700"
Čučak /Čučak.....	600"
Čučak /Čučak.....	450"
Čučak /Čučak.....	300"

A volt Polog megye területén:

Čučak /Čučak.....	400"
Čučak.....	80"
Čučak.....	150"
Čučak.....	200"
Čučak /Čučak.....	600"
Čučak /Čučak.....	300"

